

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-1834/2023-03.3>**Іванков В.М.**

кандидат економічних наук, директор
Науково-дослідна судово-експертна установа
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5513-4290>

Ivankov Volodymyr*Research and Development Forensic Institution*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

PROBLEMATIC ISSUES IN THE DEVELOPMENT OF FORENSIC ECONOMIC EXPERTISE

Досліджено взаємозв'язок між судово-економічною експертизою та кримінальним судочинством в світлі «нових парадигм» судово-економічної практики та потреби реформування законодавства. Проаналізовано типові недоліки судово-економічної експертизи та інші експертні докази. Обґрунтовано необхідність єдиного підходу побудови законодавства судової експертизи з урахуванням ранжування законних пріоритетів учасників кримінального провадження, викладені гносеологічні основи прогнозованих змін в розвитку судової економічної експертизи на підставі вимог до доказів. Проаналізована юрисдикційна природа новачій законопроектів про судову експертизу та виявлені наслідки їх дії для реалізації парадигмальних зрушень її розвитку. Встановлено, що традиційна модель організації судово-економічної експертизи потребує перегляду з урахуванням належного розуміння її нормативної структури та сучасного розвитку.

Ключові слова: судова економічна експертиза, судово-економічний експерт, законодавче регламентування судово-експертної діяльності, докази, помилки.

The relevance of the topic is determined by the need to reform the legislation on forensic economic expertise due to the integration of our country into the norms of the European Union regarding the implementation of human rights and the organization of jurisprudence. The pre-trial stage requires standardization of procedures and its organization for reasoned and balanced approaches to the preparation of the evidence base. The task of increasing the efficiency of the judicial process is accompanied by the need to eliminate unjustified costs and delays in preparing evidence. Therefore, the implementation of the principle of justice under such conditions requires an analysis of the directions for reforming the legislation on forensic economic expertise in Ukraine. The study of the relationship between forensic economic expertise and criminal justice in the light of "new paradigms" of forensic practice has made it possible to identify the directions for reforming legislation. Typical shortcomings of forensic economic expertise and other expert evidence have been analyzed. This became the basis for developing an approach to building legislation on forensic expertise, taking into account the ranking of the legitimate priorities of participants in criminal proceedings. The epistemological foundations of anticipated changes in the development of forensic economic expertise based on evidence requirements have been studied. Criteria for the usefulness and relevance of evidence that are acceptable in criminal proceedings in the area of economic crimes for the expert's work have been identified. Issues of organizing work with expert opinions, such as their formulation, verification,

and evaluation, are considered as prerequisites for reforming the regulatory framework for forensic expertise. These criteria and the organization of the work of a forensic expert are considered from the perspective of creating a reliable empirical basis for the evidence base, taking into account the latest technologies for obtaining and storing data. The jurisdictional nature of innovations in draft laws on forensic expertise has been analyzed, and the consequences of their actions for the implementation of paradigmatic shifts in its development are revealed. In order to show the influence of the method and grounds of the forensic examination on the entire process of obtaining the evidence base at the stages of the judicial process, a critical comment was made on the use of the term "forensic examination" in the proposed draft laws. It is established that the traditional model of the organization of forensic economic expertise needs to be revised, taking into account the proper understanding of its regulatory structure and modern development.

Key words: forensic economic expertise, forensic economic expert, legal regulation of forensic expertise, evidence, errors.

Постановка проблеми. Наукові докази та інші форми свідчень експертів протягом останнього століття стали звичайними елементами кримінального провадження в юрисдикції України та в усьому світі [1, с. 6]. Це твердження є невід'ємною частиною дедалі більшого значення економічних знань в усіх сферах сучасного життя. Тим не менш, збільшення довіри до судово-економічних експертів наразі піддається критичним оцінкам та є проблемою для кримінального правосуддя [2, с. 46; 3, с. 11]. Немає сумнівів в унікальності системи криміналістики щодо сприяння виявленню, розслідуванню та успішному судовому переслідуванню серйозних злочинів. Цей факт посилюється тим, що в сфері судово-економічної експертизи докази часто є найкращими і найнадійнішими свідченнями щодо особи злочинця та вже завоювали собі ауру довіри в кримінальних провадженнях, яка межує із непогрішністю. Одночасно в таких ситуаціях помилкові експертні докази можуть бути потужним джерелом несправедливості. Такі випадки останні роки відбуваються, їх причини різні. Відсутність новітнього методичного забезпечення, зацікавленість і тиск з боку однієї з сторін кримінального процесу, низька кваліфікація, недобросовісність – ці та інші факти свідчать про необхідність конструктивно підходити до процесу використання доказів, наданих судовими експертами-економістами.

Зарубіжні теоретики Saks & Koehler ще на початку XXI століття передбачали «зміну

парадигми» в криміналістичних науках, від моделі імпровізованих практик правоохоронних органів, засвоєних під час навчання та стажування, до більш суворої методології, заснованої на справді наукових принципах проведення судової експертизи та включення відповідних емпіричних даних і статистики [4]. До таких висновків зарубіжні вчені дійшли в сфері судової медицини, однак згодом ця думка поширилась в усі галузі судової експертизи, зважаючи на реагування щодо низки офіційних розслідувань, авторитетних звітів і гучних судових помилок.

Кримінальне судочинство в Україні, як і інших країнах, зазнає серйозної процесуальної та практичної реформи. Дійсно, реформування законодавства в умовах впевненого руху нашої країни до інтегрування в Європейський Союз ставить питання реалізації норм законодавства про права людини та юриспруденції Європейського суду з прав людини за статтею 6 «справедливого судового розгляду». Тому важливим етапом кримінального провадження стає етап досудової підготовки, активного ведення судових справ для підвищення ефективності та усунення витрат і затримок, яких можна уникнути. Оскільки судочинство має бути свідомо орієнтоване на досягнення справедливості, а ресурсами потрібно керувати економно, для країни в стані війни управління витратами на проведення судових економічних експертиз актуалізується політикою жорсткої економії. Якщо за 2019 рік загальний обсяг видатків Міністерства юстиції України для прове-

дення судової експертизи і розробки методики проведення судових експертиз склав за загальним і спеціальним фондами 329,4 млн гривень, то в 2020 році – 370,4 млн гривень, у 2021 році його було збільшено до 414,1 млн гривень. Ця загальна політика була розширена у тому числі і на проведення судово-економічної експертизи. Однак в цьому контексті надання високоякісної судово-економічної допомоги виступає реальним наративом модернізації, оптимізації та ефективності залучення приватних установ, які здійснюють економічну експертизу.

Судово-економічна експертиза крім того зараз переживає власну кризу ідентичності, через виключення традиційних експертів з органів державного фінансового контролю [5]. Суперечки щодо відновлення ревізій на запит правоохоронних органів затягують прийняття судово-економічною експертизою нової «наукової» парадигми. Відповідь знаходиться в площині відповіді на питання: чи має кримінальний процес рішуче порвати зі своїми традиційними практиками та цінностями? Якщо еволюція, а не революція є кращою (або ймовірнішою) реформістською стратегією, які аспекти традиції заслуговують на збереження, а які інституційні практики потрібно змінити? Розумний рецепт передбачає поінформовані рішення. Перш ніж почати приймати нові парадигми, ми повинні мати надійне уявлення про сенс і цінність існуючих моделей і методологій судової економічної експертизи. Вони первинні. На жаль, з мого досвіду відома широко поширена необізнаність і нерозуміння в роботі судів щодо характеру судово-економічних доказів, у тому числі серед тих, хто професійно займається здійсненням кримінального правосуддя. Кримінальне судочинство складне. Помилки частково пов'язані з тим фактом, що не все в цій сфері є таким простим, зрозумілим, чи навпаки – заангажованим чи корумпованим, як це може здатися на поверхні. Тому питання подальшого розвитку судово-економічної експертизи має пройти серйозне обговорення в науково-практичній спільноті фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими розробками щодо проблем реалізації завдань судової економічної експертизи у рамках кримінального провадження займалися фахівці О. Горлачук, С. Євдокіменко, К. Капустник, А. Полянський, Е. Сімакова-Єфремян, В. Шепітько та багато ін. Вагомий внесок експертів-практиків у дослідження реформування судової експертизи полягає у ґрунтовному аналізі чинного законодавства, вдосконаленню теоретичної бази проведення експертиз та висновками щодо подальшого реформування нормативної бази.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з аналізу існуючих досліджень, вважаємо за необхідне уточнити окремі аспекти. Так, потребує вивчення порядок проведення судових економічних експертиз на основі впровадження кращих європейських практик та норм для визначення напрямків їх подальшого розвитку в Україні. Питання реформування законодавства щодо судової економічної експертизи нерозривно пов'язано з загальним процесом розвитку судової експертизи. І це, в свою чергу, потребує вироблення правничих наративів її розвитку з урахуванням усіх видів експертизи. В даному дослідженні нами буде розглядатись подальше реформування нормативного законодавства судової експертизи у нерозривному зв'язку з чітко визначеними векторами розвитку організації судової економічної експертизи.

Постановка завдання. Досліджуючи напрямки сприйняття нової парадигми для побудови взаємовідносин осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність в сфері економіки та правників, визначаємо завданням даної роботи представлення та сприйняття елементів нормативно-правових актів із питань судової реформи, і з'ясуємо їх здатність до конструктивного реформування законодавства в сфері діяльності судово-економічних експертів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Редукційна оцінка роботи судово-економічної експертизи та свідчень економіч-

них експертів дозволяє виокремити головні критичні зауваження та проблеми, що стали предметом обговорення в науковій літературі.

Зауваження щодо якості судово-економічних експертиз висловлюються як практиками, так і науковцями. Найбільш типовими недоліками називають брак сучасних методик і адекватних процедур для виконання завдань, поставлених перед економічною експертизою [6, с. 585], відсутність затверджених стандартів об'єктивності, незалежності та неупередженості щодо особи експертів [7, с. 195], наявність ознак корумпованості або некомпетентності в цій сфері, помилкові висновки експерта, які потрапляють у експертний висновок через відсутність належних внутрішніх і зовнішніх процедур контролю якості, перевищення повноважень експерта щодо виконання завдання [8, с. 212], зарегульованість організаційними процедурами та процесами створення та передачі результатів судово-економічних висновків у сукупності з браком часу на проведення досліджень, несприйняття в судах складнощів поданого матеріалу та логічного ланцюгу доказів, які призвели до висновків, не розуміння економічної чи статистичної основи експертних розрахунків і баз даних, які покладені в основу доказів [9, с. 544]. Очевидно, що ці критичні оцінки є надзвичайно різноманітними, але всі вони ґрунтуються на практичному досвіді некоректності, невдач і судових помилок. Звичайно, помилятися властиво тільки людині, але це не скасовує критику. Невикорінення людської помилки є аргументом на користь інституційно надійних систем тріангуляції, подвійної перевірки, нагляду та ефективного управління факторами ризику. Різноманітність таких критичних зауважень з огляду на масштабність регуляторних проблем, які демонструє судова експертиза для здійснення кримінального правосуддя, потребує реформування на засадах системних зрушень. Дуже мало ймовірно, що єдине регуляторне рішення буде здатним охопити всі або навіть більшість цих різноманітних проблем. Одночасно рішення певних суперечностей може одночасно створити або

посилити напругу в інших частинах системи кримінального провадження.

Хоча судову експертизу належним чином характеризують як справжнє партнерство між експертами в тій чи іншій галузі знань, з одного боку, і кримінальними слідчими, адвокатами та судами, з іншого, з точки зору структурної логіки кримінального судочинства наука обов'язково підкоряється юридично визначеній концепції правосуддя. Ось чому критичні зауваження щодо виконання судово-економічної експертизи викривають глибоке та стійке джерело щодо єдиного підходу побудови законодавства з урахуванням ранжування законних пріоритетів учасників кримінального провадження.

Право за своєю суттю залежить від конкретної юрисдикції, у той спосіб, яким не є судова експертиза як наука. Цілком природно вважати, що судово-економічна експертиза за своєю суттю нейтральна, а не позитивна чи негативна залежно від обставин, тим більше від інституційного (політичного інколи) контексту. Це припущення підкріплюється надійними науковими нормами об'єктивності, валідності, відтворюваності самої економічної науки. Однак, з юридичної точки зору, цінність і якість криміналістики завжди змінюються в контексті конкретної справи у тому сенсі, що те, що може бути хорошим доказом правосуддя в одних справах, буде марним або неприйнятним в інших – залежно від юридичного визначення, ширших соціальних очікувань та матеріальних фактів, про які йдеться в кожному конкретному випадку. Типовим прикладом таких впливів може бути очікування суспільства щодо так званих «посадок» корупціонерів за економічні злочини в період війни, пов'язані з крадіжками коштів від гуманітарної допомоги тощо. Така поширена чутливість до інституційного контексту загрожує перетворити будь-які узагальнення щодо судово-економічної експертизи чи інших експертних свідчень на не виправдану догму. Докази експертів усіх видів, як от і свідчення досвідченого науковця в тій чи іншій сфері економіки, можуть бути доречними та епістемічно добре виправданими у кримінальному провадженні.

У більшості європейських країн судова експертиза підпорядковується основним аспектам загальноєвропейського регулювання [10, с. 140]. Незважаючи на це, сучасне кримінальне право залишається національним (або державним) встановленням за замовчуванням. Зокрема, створення, прийнятність і використання доказів судово-економічної експертизи все ще переважно регулюються національними судами. Отже, під час реформування законодавчих норм в Україні та сприйняття міжнародного досвіду слід остерігатися надмірного узагальнення особливостей окремих правових систем або випадкової екстраполяції з однієї правової юрисдикції на іншу чи інші, які цілком можуть демонструвати значні процедурні, культурні чи практичні відмінності.

Докази експертів, фактів або думок, прийнятні в кримінальних процесах, якщо вони доречні та корисні особі, яка проводить вивчення фактів, застосовується при виконанні її судових обов'язків відповідно до чинного законодавства. «Корисність» – це гнучкий критерій, який вимагає контекстного застосування з урахуванням фактів. Іншою передумовою прийнятності, що стосується конкретної теми, є те, що докази надаються справжнім, належним чином кваліфікованим судовим експертом.

Кримінальний процес регулює не лише формування та подання доказів, а й їх перевірку та оцінку. Загальне твердження щодо висновків судового експерта вірне, коли докази, які витримали судово-економічну експертизу, пропонують надійніші емпіричні підстави для судового встановлення фактів, ніж докази, які ніколи не піддавались судовій економічній експертизі і все одно розглядались в судових справах. Тут важливо своєчасно оцінити новітні техніки отримання чи зберігання даних, які можуть знівелювати давно відомі фактологічні докази на протигагу іншим, які сформовані під впливом сучасних ІТ технологій.

Вище викладені гносеологічні основи прогнозованих змін в розвитку судової економічної експертизи продовжимо аналітикою законопроектів, прийняття одного

з яких визначатиме найближчими роками механізм реалізації норми права та роль судової експертизи.

Ще з початку дев'яностих років прийнятий профільний Закон України «Про судову експертизу» (надалі – Закон №) [11] визначив місце судової експертизи в системі правосуддя. Становлення економічних відносин зумовило скоєння злочинів в цій сфері, які потребували належної фахової експертної оцінки для кримінальних проваджень. Останнє десятиліття наукова юридична та економічна спільнота та практики зазначали нагальну потребу ґрунтовного реформування законодавства у галузі виконання судової експертизи, з причин, які розглядалися вище.

Законодавчі ініціативи [12] зумовили активну роботу з підготовки та подання на розгляд профільного комітету чотирьох законопроектів щодо судово-експертної діяльності [13–15]. Також було запропоновано реформувати чинний Закон № 4038 [16]. Кожний з цих законопроектів надалі ми будемо ідентифікувати за їх зареєстрованими номерами.

Проаналізуємо лише основні ідеї щодо здійснення судової експертизи, які було реалізовано суб'єктами права законодавчої ініціативи у цих проектах законів в контексті викладених вище міркувань ролі і сутності судової експертизи при імплементації норм права та кращих практик Європейського Союзу.

Центральне місце при аналізі способу та підстав проведення судової експертизи, а, отже, її місця в судовому процесі, належить визначенню терміна «судова експертиза» (таблиця 1).

Усі визначення терміну «судова експертиза» визначають наявність спеціальних знань як невід'ємної складової компетенції суб'єкта проведення судової експертизи. Саме в цьому ми поділяємо думку відомих фахівців, які вирізняють судову експертизу з поміж інших, визначених законодавством експертиз [17, с. 124]. Виокремлення серед диференційованого переліку судових експертів судового експерта в галузі економічних знань відповідає сучасному праксеологічному підходу теорії крими-

Аналіз терміну «судова експертиза» за законопроектами

Визначення	Джерело	Коментар
Судова експертиза – дослідження суб'єктом проведення судової експертизи на основі спеціальних знань відповідно до законодавства матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про факти й обставини, що мають значення для справи (провадження) або становлять інтерес для замовника судової експертизи	Проект закону 6284 [13]	Звужений об'єкт вивчення судової експертизи – щодо матеріальних (матеріалізованих) об'єктів; і разом з тим розширення призначення експертизи до «інтересу для замовника»
Експертне дослідження – процес пізнавальної діяльності судового експерта з метою встановлення на підставі спеціальних знань фактичних даних та обставин провадження у будь-якому виді судочинства, поза межами судочинства у передбачених законом випадках і виконавчому провадженні	Проект закону 6284-1 [14]	Розширення сфери застосування не сприяє визначеності терміну «судова експертиза» у системі права, у діяльності правових і процесуальних інституцій
Судова експертиза – дослідження експертом на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо матеріальних та нематеріальних (інформаційних) об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про фактичні дані й обставини справи, що є або будуть предметом судового розгляду; і через суб'єкта проведення такої експертизи	Проект закону 6284-2 [15]	Є найбільш точним описом правового явища судової експертизи по суті, включаючи виокремлення суб'єкта проведення такої експертизи, що визначає подальшу важливість його ідентифікації диференціювання
Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду	Проект закону 6284-3 [16]	Визначення мети проведення судової експертизи є доцільним, зважаючи на її роль у судовому процесі та досудового розслідування

Джерело: складено автором за даними [13–16]

налістичних досліджень. Надалі ці положення реалізуються у концепції визначення правосуб'єктності судового експерта, яка представлена відповідно в кожному з законопроектів. Деякі з них [14; 16] потребують уточнення, адже вимоги щодо кваліфікації та набуття спеціальних знань повинні узгоджуватись з чинним законодавством.

Концептуалізація понять «судова експертиза» та «судовий експерт» визначає змістовну сутність судово-експертної діяльності, яка має слугувати принципам справедливості та законності демократичного суспільства. Отже, перелік її дій, як пізнавальної та практичної діяльності судового експерта не зводиться лише до позицій його повноважень в частині організації роботи, а визначає основну сутність діяльності.

Тож відповідність судової експертизи парадигмі суспільної користі в ході кримінального провадження визначатиме подальший розвиток судово-економічної експертизи в нашій країні.

Висновки. Підсумовуючи дослідження з питання подальшого розвитку судово-економічної експертизи зазначаємо необхідність реформування законодавства з питань судової експертизи на засадах кращої європейської практики та імплементації європейських норм з урахуванням правових інституцій і норм права країни. Наведені в статті аргументи щодо напрямків розвитку судово-економічної експертизи, по суті, відтворюють загальний напрям реформування інституційних механізмів використання експертних оцінок в системі правосуддя.

Нашим завданням було визначити можливість реалізувати суспільні очікування від експертних доказів в ході реформи одного з елементів кримінального судочинства. Нами була проведена оцінка низки діючих факторів впливу на реформи на основі законопроектів і серйозних роздумів над практичними альтернативами їх реалізації в світлі руху України до членства в ЄС.

Критичний аналіз майбутніх законодавчих норм щодо судової експертизи дав можливість зробити висновки, наскільки вона та існуючі процесуальні моделі працювали ефективно на практиці, можливо, з деякими адаптаціями для вирішення конкретних про-

блем, пов'язаних із судово-економічними доказами. Зважаючи на риторику законодавців, ґрунтовна радикальна реформа, яка може бути рівнозначною створенню абсолютно нової системи судово-експертної діяльності в ході кримінального провадження, відсутня.

Водночас поступальний розвиток законодавчих норм та практики експертизи сприяє встановленню правди шляхом надання інформаційного висновку судового експерта, у т.ч. в галузі економіки. Одним із наслідків є те, що захист повинен мати доступ до високоякісної судово-економічної допомоги у прийнятті рішення щодо визнання провини та формулюванні стратегії судового розгляду.

Список літератури:

1. Рувін О. Г., Голюкова Т. Д., Федчишина В. В. Славетні сторінки історії, 1913–2013 : до 100-літ. ювілею Київ. НДІ суд. експертиз. Київ, 2013. 285 с.
2. Науменко С. М. Адміністративно-правові засади взаємодії експертних установ з правоохоронними органами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 203 с.
3. Рувін О. Г. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за діяльністю судово-експертних установ України : монографія. Суми : ФОП Щербина І.В., 2021. 394 с.
4. Saks M. J., Koehler J. J. The coming paradigm shift in forensic identification science. 2005. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1111565>
5. Судово-економічна експертиза: від колапсу до ефективного рішення проблеми. URL: https://justtalk.com.ua/post/sudovo-ekonomichna-ekspertiza-vid-kolapsu-do-efektivnogo-rishennya-problemi?fbclid=IwAR1ojj-2FjwcFHNki4t34dXdNG4s3Wz_T4NPsHYkaEr6sPANy6mfPPXACugM (дата звернення: 12.04.2023).
6. Аханкіна Т. О. Щодо компетенції експерта при документальному підтвердженні збитків від нестачі товарно-матеріальних цінностей або грошових коштів у приватних підприємств. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. С. 584–589. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.59>
7. Тищенко В. В., Белік Л. С., Самойленко О. А. Деякі аспекти міжнародного співробітництва та стандартів європейського союзу у діяльності експертних установ України. *Вісник ОНДІСЕ*. 2019. Вип. 5. С. 194–201.
8. Ткаченко Н. М. Удосконалення професійної підготовки судового експерта – важливий фактор розвитку експертної дидактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 203–214.
9. Курочкін С. Г. Визначення матеріальної шкоди та (або) збитків при проведенні будівельно-технічного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. С. 543–552. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.55>
10. Symeonidou-Kastanidou E. DNA analysis and criminal proceedings: the European institutional framework. *Eur. J. Crime Crim. Law Crim. Justice*. 2011. No. 19. P. 139–160. DOI: <https://doi.org/10.1163/157181711X566317>
11. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
12. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
13. Проект закону про судово-експертну діяльність від 05.11.2021 року № 6284. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (дата звернення: 12.04.2023).
14. Проект закону про судово-експертну діяльність від 19.11.2021 року № 6284-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73246 (дата звернення: 12.04.2023).
15. Проект закону про судово-експертну діяльність та самоврядування судових експертів від 22.11.2021 року № 6284-2. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (дата звернення: 12.04.2023).
16. Проект закону про внесення змін до Закону України «Про судову експертизу» від 22.11.2021 року № 6284-3. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (дата звернення: 12.04.2023).
17. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про необхідність внесення змін до статті 1 Закону України про судову експертизу. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє*. Львів, 2019. С. 124.

References:

1. Ruvyn O. H., Holikova T. D., Fedchyshyna V. V. (2013) Slavetni storinky istorii, 1913–2013: do 100-lit. yuvileiu [Glorious pages of history, 1913–2013: to the 100th anniversary]. Kyiv. NDI sud. ekspertyz. Kyiv, p. 285.

2. Naumenko S. M. (2019) *Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii ekspertnykh ustanov z pravookhoronnyymi orhanamy* [Administrative and legal principles of interaction between expert institutions and law enforcement agencies]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Sumy, p. 203.
3. Ruvyn O. H. (2021) *Administratyvno-pravovi zasady zdiisnennia kontroliu za diialnistiu sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy: monohrafiia* [Administrative and legal principles of control over the activities of forensic institutions of Ukraine] Sumy: FOP Shcherbyna I.V., p. 394.
4. Saks M. J., Koehler J. J. (2005) The coming paradigm shift in forensic identification science. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1111565>
5. *Sudovo-ekonomichna ekspertyza: vid kolapsu do efektyvnoho rishennia problemy* [Orensic economic expertise: from collapse to effective problem solving]. Available at: https://justtalk.com.ua/post/sudovo-ekonomichna-ekspertiza-vid-kolapsu-do-efektivnogo-rishennya-problemi?fbclid=IwAR1ojj-2FjwcFHki4t34dXdNG-4s3Wz_T4NPsHYkaEr6sPANy6mfPPXACugM (accessed 12 April 2023)
6. Akhankina T.O. (2021) Shchodo kompetentsii eksperta pry dokumentalnomu pidtverdzhenni zbytkiv vid nestachi tovarno-materialnykh tsinnosti abo hroshovykh koshtiv u pryvatnykh pidpriumstv [Regarding the competence of the expert in documenting losses from the lack of inventory or cash at private entrepreneurs]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*, pp. 584–589. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.59>
7. Tishchenko V. V., Bielik L. S., Samoilenko O. A. (2019) Deiaki aspekty mizhnarodnoho spivrobotnytstva ta standartiv yevropeiskoho soiuзу u diialnosti ekspertnykh ustanov Ukrainy [Some aspects of international cooperation and EU standards in the activities of expert institutions of Ukraine]. *Visnyk ONDISE*, no. 5, pp. 194–201.
8. Tkachenko N. M. (2018) Udoskonalennia profesiinoi pidhotovky sudovoho eksperta – vazhlyvyi faktor rozvytku ekspertnoi dydaktyky [Improving the professional training of a forensic expert is an important factor in the development of expert didactics]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, no. 18, pp. 203–214.
9. Kurochkin S. H. (2021) Vyznachennia materialnoi shkody ta (abo) zbytkiv pry provedenni budivselno-tekhnicznego doslidzhennia [Determination of material damage and (or) losses during construction and technical research]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*, pp. 543–552. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.55>
10. Symeonidou-Kastanidou E. (2011) DNA analysis and criminal proceedings: the European institutional framework. *Eur. J. Crime Crim. Law Crim. Justice*, no. 19, pp. 139–160. DOI: <https://doi.org/10.1163/157181711X566317>
11. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination]: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-XII (zi zmin. ta dopov.). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (accessed 12 April 2023).
12. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. № 722/2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (accessed 12 April 2023).
13. Proiekt zakonu pro sudovo-ekspertnu diialnist vid 05.11.2021 roku № 6284 [Draft Law on Forensic Expertise of 05.11.2021 No. 6284]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154 (accessed 12 April 2023).
14. Proiekt zakonu pro sudovo-ekspertnu diialnist vid 19.11.2021 roku № 6284-1 [Draft Law on Forensic Expertise of 19.11.2021 No. 6284-1]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73246 (accessed 12 April 2023).
15. Proiekt zakonu pro sudovo-ekspertnu diialnist ta samovriaduvannia sudovykh ekspertiv vid 22.11.2021 roku № 6284-2 [Draft Law on Forensic Expertise and Self-Government of Forensic Experts of 22.11.2021 No. 6284-2]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=73258 (accessed 12 April 2023)
16. Proiekt zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro sudovu ekspertyzu" vid 22.11.2021 roku № 6284-3 [Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Forensic Expertise" of 22.11.2021 No. 6284-3]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73261 (accessed 12 April 2023).
17. Simakova-Yefremian E. B. (2019) Do pytannia pro neobkhdnist vnesennia zmin do statti 1 Zakonu Ukrainy pro sudovu ekspertyzu [On the need to amend Article 1 of the Law of Ukraine on Forensic Expertise]. *Sudova ekspertyza: suchasnist ta maibutnie*. Lviv, pp. 124–130.